

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Biblioteki ruchome okresu międzywojennego w Polsce (rozważania wstępne)

Author: Danuta Sieradzka

Citation style: Sieradzka Danuta. (2012). Biblioteki ruchome okresu międzywojennego w Polsce (rozważania wstępne). W: E. Gondek, I. Socha, B. Pytlos (red.), "Przestrzenie kultury i literatury : księga jubileuszowa dedykowana Profesor Krystynie Heskowej-Kwaśniewicz na pięćdziesięciolecie pracy naukowej i dydaktycznej" (S. 346-367). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Danuta Sieradzka

Katowice

Biblioteki ruchome okresu międzywojennego w Polsce (rozważania wstępne)

Dzieje bibliotek wędrownych nazywanych również latającymi, objazdowymi, ruchomymi lub składkowymi na ziemiach polskich nie doczekały się dotychczas syntetycznego opracowania. Istniejący materiał jest rozproszony, niemniej zasługuje na penetrację badawczą i kontynuowanie dalszych prac w tym kierunku.

Autorka postanowiła przedstawić sygnalizowane zagadnienie w odniesieniu do Polski okresu międzywojennego, wykorzystując dostępną literaturę przedmiotu oraz materiał archiwalny.

Zainteresowanie tą formą czytelnictwa rozpoczęło się na terenie Stanów Zjednoczonych w II połowie XIX wieku. To tutaj rozwinęły się biblioteki wędrowne (*traveling libraries*), które w niedługim czasie zyskały równe prawa z innymi inicjatywami oświatowymi. Uzdrowieniem i rozwojem czytelnictwa wśród obywateli amerykańskich zajął się Melvil Dewey¹, bibliotekarz z Biblioteki Miejskiej Nowego Jorku. W 1898 roku przedstawił rządowi amerykańskiemu projekt powołania do życia bibliotek ruchomych. W tym celu zakupiono książki, które rozesłano następnie do wszystkich stanów².

¹ M. Dewey (1851–1931), amerykański bibliotekarz, twórca klasyfikacji zbiorów bibliotecznych zwaną od jego nazwiska: klasyfikacja dziesiętna Deweya. Utworzył pierwszą na świecie szkołę kształcącą bibliotekarzy: Columbia School of Library Economy. Jego nazwisko znajduje się na liście najbardziej zasłużonych bibliotekarzy amerykańskich – Libray Hall of Fame. Zob. G. DEE: *Apostles of Culture: The Public Librarian and American Society 1876–1920*. Madison 2003; W. WAYNE: *Irrepressible Reformer: A Biography of Melvil Devey*. Chicago 1996.

² Dzieje bibliotek wędrownych na terenie USA zob. <http://www.libraryhistorybuff.org/travelling-usa.htm> [dostęp: 23.03.2008]; M. ORSETT: *Nowa metoda organi-*

Inicjatywę w terenie popierały szkoły, uniwersytety ludowe oraz aktywni obywatele. Książka trafiała do biednych rodzin, odosobnionych siedzib ludzkich – niosąc radość i nadzieję na lepsze jutro. Akcje tego typu dawały impuls do tworzenia bibliotek stanowych. W okresie 1898 do 1905 biblioteki wędrowne wprowadziło u siebie 25 stanów. W kompletach książek najczęściej znajdowała się literatura beletrystyczna (o dużej wartości), ilustrowane życiorysy, dzieła historyczne, podróźnicze, jak i pozycje z historii sztuki. W 1907 roku najwięcej tego typu bibliotek pojawiło się w stanie Kalifornia, Kansas, Nowy Jork, Michigan oraz Wisconsin.³

Właściwą kolebką ruchomych bibliotek była Australia. To tutaj w 1859 roku w mieście Adelajda stworzono pierwowzór całego ruchu, który nie został jednak rozpowszechniony, ponieważ rozwijał się bardzo słabo. Lepiej pod tym względem przedstawiała się sytuacja na terenie Europy Zachodniej.

Już w XVIII wieku zauważono niewielkie grupy ludzi, którzy wspólnie zbierali fundusze na zakup książek o różnorodnej tematyce, a następnie przekazywali je wzajemnie w celu podniesienia czytelnictwa. Funkcjonowały one pierwotnie wśród wąskich elit, z biegiem czasu zyskały masowy charakter, docierając do szerokich grup społecznych w miastach i na terenach wiejskich. W Europie Zachodniej w zasadzie każde państwo mogło poszczycić się w tym czasie działalnością bibliotek ruchomych.

Na ziemiach polskich ruch ten rozpoczął się na szerszą skalę dopiero w II połowie XIX wieku. Nie znaczy to, że wcześniej ta forma czytelnictwa była nieobecna. Propagatorem idei już w XVIII wieku był Andrzej Załuski (współtwórca słynnej Biblioteki Załuskich w Warszawie). Zgłosił on projekt założenia towarzystwa (mogły w nim uczestniczyć również niewiasty), które miało sprowadzać co ciekawsze książki z Europy Zachodniej, a następnie rozpowszechniać wśród swoich czytelników. Miała to być biblioteka wędrowna o charakterze składkowym.

Upadek Rzeczypospolitej w XVIII wieku niekorzystnie odbił się na czytelnictwie Polaków. Działania zaborców utrudniały dostęp do polskiej książki. Ówczesne ziemiaństwo podejmowało w tamtych trudnych czasach liczne inicjatywy czytelnicze – jedną z nich były właśnie biblioteczki ruchome⁴.

Inicjatywę w tym kierunku przejęły później liczne stowarzyszenia i organizacje kulturalno-oświatowe na ziemiach polskich XIX wieku. Na wyróżnienie zasługują: Towarzystwo Czytelni Ludowych, Uniwersytety Ludowe i inne.

zacji. W: *Praca oświatowa – jej zadania, metody, organizacja*. Red. H. RADLIŃSKA. Kraków 1913, s. 273 i n.

³ M. ORSETT: *Nowa metoda organizacji*. W: *Praca oświatowa...*, s. 273 i n.

⁴ Szerzej na ten temat zob. T. EPSZTEIN: *Biblioteki wędrowne w dworach ziemiańskich na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*. W: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce, 22–24 maja 2002*. Oprac. R. MALISZEWSKA. Kozłówka 2003, s. 555–559.

Ze sprawozdania Uniwersytetu Ludowego w Krakowie z przełomu 1910 i 1911 roku dowiadujemy się, że ówczesna biblioteka wędrowną liczyła 1 224 dzieła, a książki wysyłane były do 31 punktów. W krakowskiej akcji brały udział stowarzyszenia oświatowe, związki zawodowe, osoby prywatne (nauczyciele, bibliotekarze, księża)⁵.

Dużą rolę odegrały biblioteczki w czasie I wojny światowej w trakcie działań Legionów Polskich. Do szpitali polowych, obozów jenieckich docierały wydawnictwa historyczno-wojskowe, propagandowe oraz treści o charakterze patriotycznym. Najczęściej były to książki Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego, Towarzystwa Oświaty Ludowej, Komitetu Wydawnictw Ludowych, a zwłaszcza wydawnictwa Naczelnego Komitetu Narodowego⁶.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku ta forma wypożyczania książek na odległość nie zanikła. Można powiedzieć, że cieszyła się dużym powodzeniem. Odczuwało się w tym czasie niedosyt książek, a drożyzna i brak dostępu do literatury na wielu terenach II RP zrodziły potrzebę kontynuowania pracy oświatowej wypracowanej jeszcze w dobie zaborów.

Biblioteki ruchome miały za zadanie rozwój czytelnictwa oraz walkę z analfabetyzmem, aby książka dotarła do szerokich mas społecznych. Z inicjatywami w tym kierunku wychodziły władze ministerialne, samorządowe (powiatowe, miejskie i wiejskie), liczne stowarzyszenia oraz obywatele. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 18 czerwca 1920 roku wystosowało do samorządów powiatowych okólnik, w którym postulowano: „O preliminowanie sum na biblioteki ruchome, które powinny powstać wszędzie”⁷. Tematyka ta była przedmiotem IV Konferencji Oświatowej w Krakowie w dniu 27 czerwca 1921 roku.

Znawczyni tych zagadnień Helena Radlińska pisała w okresie międzywojennym:

Wędrowność małych księgozbiorów jest jedną z form rozszerzenia zakresu wpływów biblioteki powszechnej. Biblioteki wędrowne – według wszystkich dotychczasowych doświadczeń – mogą trwać i spełniać swe zadanie jedynie w oparciu o poważną bibliotekę stałą, stanowiącą dla nich centralę. Rozpatrywać ich celową organizację można tylko w związku z szerszym ujmowaniem „polityki bibliotecznej”⁸.

⁵ M. ORSETTI: *Nowa metoda...*, s. 186.

⁶ Szerzej zob. H. ORSZA-RADLIŃSKA: *Książki, które szły śladem Legionów 1914–1916*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 4.

⁷ H. ORSZA [H. RADLIŃSKA]: *Jak prowadzić biblioteki wędrowne. Wskazówki i przykłady*. Warszawa 1922, s. 4.

⁸ EADEM: *Jak prowadzić biblioteki...*, s. 7.

W okresie międzywojennym wiele instytucji zakładało biblioteki na odległość i patronowało im. Najczęściej wymieniana się: Towarzystwo Czytelni Ludowej, Akcję Katolicką, Polską Macierz Szkolną, kółka rolnicze, Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego, Centralne Biura Szkolne, biblioteki górnośląskie urządzone przez Instytut Oświaty i Kultury im. Staszica w Warszawie jak również biblioteki Żołnierskie (Sekcji Propagandy i Opieki nad Żołnierzem). W zależności od terenu i danego środowiska stosowano te formy czytelnictwa, które zyskały duże uznanie wśród czytelników. Na obszarach wiejskich nacisk kładziono na literaturę rolniczą, a gdzie indziej wypożyczano historię i literaturę piękną, aby podnieść uświadomienie narodowe i patriotyzm Polaków⁹.

Dzisiaj trudno ustalić, ile bibliotek wędrownych funkcjonowało na terytorium II RP. Dane statystyczne z tamtego okresu są niepełne i nie odzwierciedlają całokształtu zagadnienia. Trudno ustalić między innymi liczbę biblioteczek, ich zasięg terytorialny oraz problem czytelnictwa. Sprawozdania poszczególnych stowarzyszeń, które organizowały wypożyczalnie książek na odległość, też nie są zadowalające. Pozostaje materiał archiwalny – wymaga on jednak szczegółowych badań.

Powszechnie wiadomo, że biblioteki tego typu powstawały już po 1918 roku, lecz wtedy nie prowadzono żadnej statystyki, stąd trudności w ujęciu tego zagadnienia. Informacje o bibliotekach wędrownych znajdujemy na łamach „Małego Rocznika Statystycznego”. Są to dane z drugiej połowy lat trzydziestych XX wieku, pozwalają one jedynie przybliżyć tematykę (zob. tab. 1).

W okresie 1935/1936 na terenie całej Polski działały 122 centrale z 2 841 oddziałami w ramach bibliotek zakładanych przez samorządy oraz 194 centrale z 3 738 oddziałami funkcjonującymi przy bibliotekach społecznych. Rok później (1936/1937) nastąpił wzrost liczby zarówno centrali bibliotek społecznych (216), jak i placówek samorządowych. (135). W ostatnim przypadku odnotowano przyrost liczby filii na terenach województw centralnych i wschodnich. W tym samym czasie uruchomiono więcej oddziałów bibliotecznych zakładanych przez organizacje społeczne na terenach województw zachodnich. Związane to prawdopodobnie było z ówczesnymi stosunkami polsko-niemieckimi, które nie układały się pomyślnie. Działająca tam mniejszość niemiecka wykazywała antypolskie tendencje. Z danych z okresu 1937/1938 wynika, że liczba biblioteczek ruchomych znacznie wzrosła. Miało to miejsce w odniesieniu zarówno do bibliotek samorządowych (5383), jak i placówek organizowanych przez stowarzyszenia społeczne. Jednocześnie w tym samym czasie wzrosła liczebność bibliotek stałych prawie o 50%.

W odniesieniu do 1939 roku dysponujemy jedynie danymi z I połowy tego roku (przed nowym podziałem administracyjnym). Pozwala to bardziej

⁹ Wykaz najpopularniejszych pozycji podano w: *ibidem*, s. 48–62.

Tabela 1

Biblioteki wędrowne w Polsce za okres 1935–1939

Województwo	Rok	Biblioteki samorządowe			Biblioteki społeczne		
		ruchome		stałe	ruchome		stałe
		centrale	oddziały		centrale	oddziały	
Polska*	1935/ 1936	122	2 841	442	194	3 738	7 936
Centralne*		62	1 439	280	19	312	2 357
Wschodnie		32	996	125	24	570	289
Zachodnie		26	357	25	44	836	1 585
Południowe		2	49	12	107	2 020	3 705
Polska*	1936/ 1937	135	4 197	669	216	3 945	8 321
Centralne*		69	1 752	439	29	519	2 467
Wschodnie		35	1 908	184	28	468	303
Zachodnie		28	481	33	55	1 022	1 453
Południowe		3	56	13	104	1 936	4 098
Polska	1937/ 1938	149	5 383	884	280	5 139	8 107
M. st. Warszawa	1939	1	63	2	1	252	89
Warszawskie		20	297	108	4	29	397
Śląskie		2	65	2	6	192	226
Krakowskie		1	31	24	18	631	641
Lwowskie		1	27	15	72	847	1 604
Łódzkie		8	214	124	7	108	456
Kieleckie		11	266	125	1	6	412
Lubelskie		18	694	58	9	78	541
Białostockie		12	628	91	14	169	150
Wileńskie		9	476	79	11	77	53
Nowogrodzkie		8	643	69	10	136	65
Podlaskie		9	420	38	12	235	100
Wołyńskie		11	875	12	15	307	195
Poznańskie		19	335	57	29	591	591
Pomorskie		18	338	75	23	333	639
Stanisławowskie		–	–	2	13	221	863
Tarnopolskie		1	11	3	35	927	1 085

* bez miasta stołecznego Warszawy

Źródło: *Mały rocznik statystyczny* 1937, 1938, 1939.

szczegółowo prześledzić rozwój bibliotek ruchomych w poszczególnych województwach. Przed wybuchem II wojny światowej najwięcej placówek tego typu w ramach bibliotek samorządowych znajdowało się na Wołyniu (875) i województwa lubelskiego (694). W przypadku bibliotek społecznych najwięcej biblioteczek funkcjonowało na terenie województwa tarnopolskiego (927) i lwowskiego (847).

W okresie II RP istotny wkład w organizowanie i utrzymywanie bibliotek na odległość przypadł stowarzyszeniom społecznym różnego typu. Aktywna w tym zakresie była Polska Macierz Szkolna. Na terenie Wołynia w okresie 1936/1937 prowadziła ona już 1326 biblioteczek. Inicjatywy lokalne w tym zakresie były spontaniczne i różnorodne. Organizowano centrale bibliotek ruchomych. W początkowym okresie tuż po 1918 roku wiele placówek funkcjonowało, opierając się na szkołach powszechnych, a następnie bibliotekach miejskich przejmowanych przez samorząd terytorialny. Mając stałe komplety książek, wypożyczano je od wsi do wsi. Z lokalnych inicjatyw korzystali wszyscy – dorośli i dzieci.

Autorce udało się zebrać interesujący materiał archiwalny dotyczący województwa śląskiego. Na tym terenie wiele organizacji i stowarzyszeń włączyło się w akcję propagowania polskiej książki, tym bardziej, że część Górnego Śląska i Śląsk Cieszyński stanowiły obszar zachodnich kresów państwa.

Województwo śląskie okresu międzywojennego (zwłaszcza jego część górnośląska) charakteryzowało się specyficzną sytuacją społeczno-polityczną i kulturalną. Z racji zamieszkania tego terytorium przez mniejszość niemiecką toczyła się tutaj walka kulturalna, gdzie książka stała się jednym z jej elementów. Ludność niemiecka wykorzystując swoją pozycję ekonomiczną, oddziaływała na polskie środowisko. Rozwijano tutaj ponad miarę swoje biblioteki, propagowano niemiecką książkę i czasopisma. Zadanie władz polskich (administracyjnych i oświatowych) po 1922 roku było trudne, albowiem obok ludności polskiej mieszkała tu również ludność „labilna” o niewykrystalizowanej postawie narodowej. O tę grupę toczyła się batalia polityczna i społeczno-kulturalna. Strony – zarówno polska, jak i niemiecka – posługiwały się książką jako atutem w walce o tożsamość narodową. Istotną rolę odegrały polskie biblioteki (oświatowe, publiczne, samorządowe). Swój udział w udostępnianiu polskiej książki miały również i biblioteki ruchome.

W województwie rozwinęły się biblioteczki licznych stowarzyszeń kulturalno-oświatowych oraz zawodowych. W ostatnim wypadku mamy informacje na temat rozwoju bibliotek kolejowych. Inicjatorem czytelnictwa w tej grupie zawodowej był ówczesny prezes Dyrekcji Kolei Państwowych (DKP) – Bogusław Dobrzycki. Uruchomienie ruchomej biblioteki nastąpiło 2 lutego 1927 roku przy DKP w Katowicach. Z pomocą w zorganizowaniu akcji przyszyły liczne stowarzyszenia. Towarzystwo Czytelni Ludowych ofiarowało 1053 książki, Stowarzyszenie Kolejarzy – 1 129 książek i 1 000 złotych

subwencji, a Towarzystwo Szkoły Ludowej – 300 książek i 2 130 pozycji na kredyt¹⁰. W późniejszym okresie zwiększyła się liczba sponsorów.

Utworzono łącznie 2 biblioteczki, które umieszczano w określonych wagonach kolejowych doczepianych do normalnych składów kolejowych, rozwożąc książki po całym obszarze Górnego Śląska (174 stacje)¹¹. Były to zarówno miasta, miasteczka, jak i niewielkie miejscowości. Zainteresowanie tą formą czytelnictwa okazało się duże, o czym świadczy pismo DKP w Katowicach z dnia 25 czerwca 1928 roku do Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (UWŚl.). Czytamy w nim między innymi: „Wskutek budzenia się silnego ducha narodowego na Śląsku i ogólnie stwierdzanej dążności do najprędszego i najlepszego wyuczenia się języka ojczystego przez czytanie książek najlepszych autorów, panuje wśród kolejarzy formalny głód książki polskiej. Głód ten musi być zaspokojony, jeżeli ma być wyrażona z rąk tutejszego obywatela, wciskana mu przez wrogie państwowości naszej organizacji książka niemiecka”¹².

Z chwilą założenia 2 bibliotek wędrownych dysponowano 2 482 książkami. W ciągu 1 roku dokupiono 5 008 książek na kwotę 16 417, a księgozbiór zwiększył się trzykrotnie. W tym samym czasie wzrosła również liczba czytelników – w 1928 wynosiła ona już 4 570 osób¹³. Z biblioteki wędrownej korzystali pracownicy kolejowi, ich rodziny oraz sąsiedzi i znajomi. Gromadzono zazwyczaj wartościową literaturę popularnonaukową dla dzieci i dorosłych. Najbardziej poczytne były dzieła Henryka Sienkiewicza, Ignacego Kraśzewskiego oraz podręczniki szkolne (książki do historii Polski i geografii). Wypożyczane pozycje służyły doskonaleniu języka polskiego, kultywowaniu polskiej mowy, kultury i tradycji. Stanowiły przeciwwagę niemieckiej książce, których autorzy negatywnie naświetlali wszystko, co polskie, zwłaszcza dzieje państwa polskiego, zagadnienia kultury i gospodarki.

Z podobną misją występowały polskie stowarzyszenia kulturalno-oświatowe, które zyskały poparcie ze strony UWŚl., a zwłaszcza wojewody M. Grażyńskiego. W materiale archiwalnym zachowały się pisma poszczególnych stowarzyszeń do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) i do UWŚl. w Katowicach o dofinansowanie w założeniu bibliotek ruchomych bądź partycypowanie w tego typu przedsięwzięciach. Wśród nich są sprawozdania i protokoły z działalności, kwity, potwierdzenie odbioru książek, statystyka czytelnicza oraz wykazy książek. Jest to materiał niejednorodny i niewystarczający dla współczesnego badacza. Pozwala on jedynie zorientować się o szeroko prowadzonej akcji na terenie całego województwa śląskiego. Najwięcej pism zachowało się w odniesieniu

¹⁰ Tematykę te omawia A. PUZIO: *Ruchome biblioteki kolejowe w województwie śląskim w latach 1927–1931*. „Książnica Śląska” 1983, T. 21: (1979–1982), s. 159–169.

¹¹ Szczegółowy wykaz stacji, gdzie przywożono książki zob. APK, UWŚl., OP, sygn. 2837.

¹² Ibidem.

¹³ APK, UWŚl.,/OP, sygn. 1837.

do Robotniczego Stowarzyszenia Oświaty „Siła” w Cieszynie, Związku Polskiej Młodzieży Ewangelickiej województwa śląskiego (koła w Dziegielowie, Koniakowie i Skoczowie), Publicznej Szkoły Powszechnej Żeńskiej w Mikołowie oraz Robotniczego Instytutu Oświaty i Kultury im. Stefana Żeromskiego – oddział w Bielsku-Białej. Biblioteki wędrowne zakładały również Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa – administracja dóbr i lasów (dwór Luizy) czy Centrala Federacji Pracy w Bielsku. W przekazywaniu księgozbiorów pośredniczyli inspektorzy oświatowi, a prowadzeniem biblioteczek zajmowali się nauczyciele, bibliotekarze, miejscowi aktywiści (zazwyczaj inteligencja, księża).

Z materiału źródłowego wynika, że w Katowicach przy Wydziale Oświecenia Publicznego UWŚL., zorganizowano Centralną Bibliotekę Ruchomą. Za jej pośrednictwem rozsyłano komplety książek po całym województwie. Zachowana korespondencja dotyczy przełomu lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku.

Dobrym przykładem w zakresie tworzenia bibliotek wędrownych było Robotnicze Stowarzyszenie Oświatowe „Siła” w Cieszynie. Zwróciło się ono już w 1923 roku do MWRiOP (dział Oświaty Pozaszkolnej) w Warszawie o fundusze na założenie biblioteki ruchomej na swoim terenie. W odpowiedzi zaproponowano zorganizowanie w terenie centrali bibliotek wędrownych, partycypowanie w części kosztów, tj. wyłożenie 2 milionów 150 tys. marek polskich [okres inflacji – D.S.]. Po spełnieniu tych wymogów Ministerstwo postanowiło przesłać 400 książek oprawnych stanowiących 5 bibliotek ruchomych¹⁴.

W 1930 roku MWRiOP wysłało do władz administracyjnych Katowic wykaz książek, które powinny znajdować się w księgozbiorach bibliotek wędrownych (zob. Aneks). W zaleceniu znalazły się 3 komplety książek o kategoriach „A”, „B” i „C” zawierające łącznie 404 dzieła w 418 tomach. To zróżnicowanie łączyło się ze stopniem organizacyjnym danej placówki. W spisie odnotowano powieści, poezje, książki dla dzieci i młodzieży, dzieła dotyczące wychowania i oświaty, przyrody, gospodarki. Znajdowały się tam ponadto pozycje związane ze sztuką, geografią oraz opowieści historyczne. Dodatkowo w wykazie uwzględniono „biblioteczkę dla środowiska wykształconego” przeznaczone prawdopodobnie dla nauczycieli. W ministerialnym spisie liczne były pozycje z literatury pięknej. Najczęściej proponowano dzieła Henryka Sienkiewicza (*W pustyni i w puszczy*, *Quo vadis*, *Ogniem i mieczem*, *Pan Wołodyjowski*), Stefana Żeromskiego (*Popioły*, *Ludzie bezdomni*), Ignacego Kraszewskiego (*Kunigas*, *Mistrz Twardowski*), Bolesława Prusa (*Kamizelka*, *Michałko*, *Antek*) oraz Adama Mickiewicza (*Pan Tadeusz*), Juliusza Słowackiego (*Ojciec zadżumionych*) czy Marii Konopnickiej (*Poezje*).

¹⁴ Ibidem.

Ze współczesnych zalecano Zofię Kossak-Szczucką (*Legnickie pola*), Gustawa Morcinka (*Serce za tamą*) czy Stanisława Janickiego (*Śląsk na łonie macierzy*). Wśród innych książek znajdowały się pozycje: Marii Gerson-Dąbrowska *Grottger*, Harriet Beecher Stowe *Chata wuja Toma*, Stanisława Wasilewskiego *Na dworze króla Stasia*, Jonathana Swifta *Przygody Guliwera*, Hansa Christiana Andersena *Baśnie* i wiele innych.

Poszczególni działacze społeczni oraz bibliotekarze postulowali do wojewódzkich władz oświatowych, aby dział literatury pięknej zawierał więcej utworów polskich, a mniej tłumaczeń. Nie zawsze było to realizowane. Obok ministerialnego wykazu zachowały się pokwitowania odbioru biblioteczki ruchomej typu „A” i „B” z centrali w Katowicach. Brak dalszych informacji w tym względzie uniemożliwia ustalenia odbiorcy. W niejednym przypadku przekształcano biblioteki stałe (stacjonarne) obsługiwane przez nauczycieli w biblioteczki ruchome. I w tym przypadku nie dysponujemy bogatszym materiałem archiwalnym, który pozwoliłby na głębszą analizę.

Jedną z form udostępniania zbiorów w II RP stały się biblioteki wędrowne których celem było „zbliżenie” książki do czytelnika. W czasach II wojny światowej zgromadzony w okresie międzywojennym księgozbiór tychże biblioteczek udostępniany był do tajnego nauczania. W tym przypadku można powiedzieć „I książki mają swoją historię”.

Idea bibliotek wędrownych żywa była jeszcze po II wojnie światowej. Po 1945 roku rozpoczęto akcję odtwarzania zbiorów. W niejednym przypadku nową bibliotekę organizowano na bazie dawnych biblioteczek ruchomych. Przykładowo, w 1948 roku przy Bibliotece Głównej miasta stołecznego Warszawy stworzono Centralę Bibliotek Ruchomych powstałą na podstawie dawnego księgozbióru Wypożyczalni Kompletów Ruchomych z 1931 roku. Tak było w wielu miejscowościach.

Po dzień dzisiejszy w niektórych archiwach, na przykład w Archiwum Państwowym w Poznaniu¹⁵, znajduje się interesujący materiał dotyczący właśnie bibliotek na odległość z lat 1946–1948. Świadczy to o tym, że prowadzono w tym kierunku działalność biblioteczną. Ten aspekt zagadnienia czeka na swojego badacza.

W tym samym okresie we Francji przy polskiej YMCA organizowano biblioteki ruchome, które cieszyły się dużym powodzeniem. Podobny głód książki polskiej odczuwano na terenie Wielkiej Brytanii, gdzie w 1948 roku zorganizowano Central Circulating Library (CCL). Początkowo działała ona przy szpitalach, hotelach robotniczych, więzieniach, a przede wszystkim

¹⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół Wojewódzka Rada Związków Zawodowych w Poznaniu, Wydział Kultury i Oświaty, zob. przykładowe sygnatury: 53/919/0/723 do 725 oraz 53/919/0/728; 53/919/0/734. Stan zachowania akt ocenia się jako dobry.

przy bibliotekach stałych. Dawny księgozbiór CCL włączono w 1995 roku do zbiorów Biblioteki Polskiej w Londynie.

Dzisiaj Internet wyparł dawne czytelnictwo, jedynie zachowane archiwalia i księgozbiory świadczą o dużym szacunku do książki, z której korzystały pokolenia.

Aneks

Ministerstwo Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego
Wydział Oświaty Pozaszkolnej
Warszawa, ul. Bagatela 12.

*Spis książek Bibliotek Wędrownych**

Autor	Tytuł dzieła
-------	--------------

Komplet A

Powieści

Anczyc W.L.	Robinson Krusoe
Malot	Bez rodziny
„	Dla rodziny
Goszczyński S.	Król zamczyska
Hugo W.	W szponach nędzy
Janowski Al.	Samolotem nad Polską
Strug A.	Mogiła nieznanego żołnierza
Bandrowski	Piłsudczycy
Konopnicka M.	Dym
„	Nasza szkapa
„	Miłosierdzie gminy
„	Niemczaki

* Zachowano oryginalną pisownię (APK, UWŚlOP, sygn. 2837)

Kraszewski J.I.	Stara baśń
„	Kraków za Łokietka
Montgomery	Ania z Zielonego Wzgórza
Morzyska F.	Wielki charakter
Orzeszkowa E.	Gloria Victis
„	Nowele i szkice
Szymański A.	Szkice
Rodziewiczówna M.	Szary proch
Reymont Wł.	Z ziemi Chełmskiej
Sewer	Dla świętej ziemi
Kraszewski J.I.	Kordecki
„	Boży gniew
„	Na królewskim dworze
Sienkiewicz H.	Bartek zwycięzca
Sieroszewski	Pisma t. II
Sieroszewski	Ze świata
Strug A.	Odznaka za wierną służbę
Małaczewski E.	Koń na wzgórzu
Szymański A.	Stolarz Kowalski
Żeromski S.	Wiatr od morza
Korzeniowski J.	Spekulant

Poezje

Konopnicka M.	Wybór poezji
Lenartowicz T.	Wybór poezji
Mickiewicz A.	Pan Tadeusz
Niewiadomska C.	Z pieśni naszych
Syrokomla W.	Urodzony Jan Dębóróg

Dla dzieci i młodzieży

Amicus E.	Serce
Zakrzewska H.	Dzieci Lwowa
Konopnicka M.	Historja o krasnoludkach i sierotce Marysi
Korczak J.	Sława
Markowska H.	O królu węzów i o Jaśku
Molnar F.	Chłopcy z Placu Broni
Brzeziński M.	Przygody myśliwca
Orsza H.	Na ziemi polskiej przed wielu laty
Teresa Jadwiga	Doczekali
Ostrowska B.	Bohaterski Miś
	Jak urządzać gniazda i opiekować się ptakami

Wychowanie, oświata i praca społeczna

Gensówna F.	Dobra matka
Lipska-Librachowa M.	Szkoła ludowa
Ciot-Masowiecka W.	Instytucje ludowe wychowawczo-kształcące za- granicą
Beck J.	Kooperatywy spożywcze
Witkowska H.	Elementarz obywatelski
Bogusławski A.	O samorządzie
Bzowski H.	Wieś polska i wieś czeska
„	Praca społeczno gospodarcza wsi Wielkopolskiej
Kisiełewska J.	Szkoła dzisiejsza a szkoła pracy
Nieško J.	Jak prowadzić pracę w kołach mł. wiejsk.
Wolski J.	20 obrazków z życia spółdzielczego

Przyroda

Haberlandt M.	Nauka o ludach
Brzeziński M.	Pogadanki o niebie i ziemi
„	O zaćmieniach słońca i księżyca
Rudnicka Z.	O zjawiskach świetlnych
Skrzyńska M.	Co można widzieć przez szkła powiększające
Malinowski E.	Świat roślin
Bernshtein A.	O życiu i budowie roślin
Brzeziński M.	Owady
Dyakowski B.	Zwierzęta lądowe i morskie
Brzeziński M.	Jak zbudowane jest ciało człowieka

Zdrowotność, gospodarstwo, technika

Eichler W.	Jak się zachować w chorobach zakaźnych
Kasperowiczowa	Co robić żeby mniej kobiet umierało przy porodzie
Konarski S.	Co to jest rola i jak ją uprawiać należy
Sempołowski A.	Uprawa roli
Garbowski	Choroby roślin
Kubik W.	Ogrodnictwo w nowej Polsce
Wygoda	Hodowla zwierząt
Steuert	Rady sąsiada w chorobach i inwentarzu
Albinowska J.	Polska gosposia
Pohoski J.	Nowa zagroda

Piękno, sztuka i literatura

Dębicki Z.	Miasteczko
------------	------------

Mościcki H.	Wilno
Morawska Z.	Adam Mickiewicz
Witek	Marja Konopnicka

Opowiadania historyczne

Popławska	Pogadanki o życiu i rozwoju ludzi przedhistorycznych
Baczyński J.	Historje o szczęściu i cnocie
Czerwińska A.	Od niewoli do wolności
Śliwiński A.	Polska niepodległa
Dobrowolski A.	Podstawy ideologii polskiej
Baranowski	Krótki zarys dziejów wsi polskiej
Ligonowski	Tadeusz Kościuszko
Czerwińska A.	Noc 29 listopada
Śliwiński A.	Powstanie styczniowe
Rzymowski W.	Jak Piłsudski walczył o Polskę

Opisy krajów i podróży

Radliński T.	Geografia cz. I
Witkowska i Sawicka	Nauka o Polsce współczesnej
Janowski A.	Nad Polskim morzem
Dybczyński T.	Skarby podziemne Polski
Pollak R.	Wycieczka skautów śląskich na Spisz i Orawę
Buszczyński S.	Wrażenia z Ameryki
Morzyska F.	Z dalekiej północy
„	Holandia
Nałkowski W.	Geografia malownicza
Anczyc Wł.	Przygody prawdziwe żeglarzy i podróżników

tomów 109

Komplet B

Beecher Stowe	Chata Wuja Toma
Daniłowski G.	Z minionych dni
Fredro Al.	Śluby panieńskie
Sieroszewski W.	Topiel
Korzeniowski J.	Kolokacja
Grimm B.	Z tysiąca i jednej nocy
Reymont Wł.	Sprawiedliwie

Kraszewski J.I.	Cygańskie dziecko
„	Król chłopów
„	Banita
Orzeszkowa	Romanowa
Orkan W.	W Roztokach
Prus B.	Omyłka
Żeromski St.	Popioły
Rodziewiczówna	Dewajtis
„	Straszny dziadunio
Sewer	Matka
Sienkiewicz H.	Za chlebem
„	Krzyżacy
Kipling	Księga dżungli II
Sienkiewicz H.	Na jasnym brzegu
Sieroszewski W.	Pisma t. I: Dno nędzy
Strug A.	Ojcowie nasi
Tetmajer	Na skalnym Podhalu
Wallace L.	Bóg się rodzi
Waysenhoff J.	Żywot i myśli Zygmunta Podfilipskiego
Łoziński W.	Oko proroka
Zaruski M.	Na morzach dalekich
Żeromski St.	Szyfrowe prace
„	Siłaczka. Na pokładzie

Poezje

	Z duszy poetów
Mickiewicz A.	Dziady III i I/IV
„	Wiersze patriotyczne
Stocka M.	Bajki Polskie
Słowacki J.	Poezje liryczne I/III

Dla dzieci i młodzieży

Rogoszówna	Srocza kaszkę warzyła
Bukowiecka Z.	Przygody Wicka terminatora
Konopnicka M.	Książka dla Tadzia i Zosi
Kraszewski J.I.	Bajeczki
Montgomery	Jur
Janowski Al.	Nasz plac
Umiński M.	Przygody małego Austriaczka Australijczyka
Przyborowski	Bitwa pod Raszynem
Konniston J.	Opiekun bezbronnych

Wychowanie, oświata i praca społeczna

Godecki M.	O wychowaniu dzieci i kształceniu siebie
Kommowska W.	Domy społeczne
Niećko J.	Jak zorganizować Koła Młodzieży wiejskiej
Piątkiewicz	Walka z nędzą
Dąbrowska N.	O wykonaniu reformy rolnej
Próchnicki Z.	Wiadomości z ogólnej nauki o Państwie
Witkowski H.	Nauka obywatelska
Sieroszewski W.	Wskazania żołnierskie
Hornowski	Praca młodzieży polskiej
Wakar W.	Co to jest Rząd własny

Przyroda

Duchowicz	O powietrzu
Heilpern M.	O ziemi, słońcu i gwiazdach
Piotrowski F.	Skąd się wzięły kamienie na polach naszych
Rudnicka Z.	Jakie pożytki mamy z elektryczności
Humnicki	Początki chemji
Brzeziński M.	Krótką nauka o ciałach przyrody martwej
Siedlecki M.	Głębin
Dyakowski	Nasz las i jego mieszkańcy
Zieliński-Ostaszewski	Botanika
Currington E.	Pomocnicy człowieka

Zdrowotność, gospodarstwo, technika

Puławski A.	Pogadanki o trzech tyfusach
"	Jak urządzić zdrowe życie w zagrodzie wiejskiej
Kurczak T.	Pierwsza wycieczka włościan
Majkowski R.	Czem możemy wzbogacić nasze ziemie
Danysz R.	O płodozmianie
Brzeziński M.	Uwagi o produkcji sadownej i handlu owocami
Brzóska B.	Pszczelnictwo
Moczarski	Rasy bydła
Kossuth S.	Jak się przędzie len ręcznie a jak na maszynie
Brzeziński M.	Maszyny parowe i koleje żelazne

Piękno, sztuka i literatura

Gerson-Dąbrowska	Grottger
Junin	O Szopenacie

Chrzanowski	Adam Mickiewicz
Niewiadomska G.	Rej – Kochanowski
Kosmowska J.	Polska pieśń wolności
Wojciechowski K.	Zygmunt Krasiński

Opowiadania historyczne

Witkowska H.	Z dziejów ludzkości
Potocki J.K.	O Janie Gutenbergu
Gebertowie	Opowiadania z dziejów Polski
Orsza H.	Dzieje społeczne Polski
Nowicki B.	Wolni z wolnymi, równi z równymi
Słowiński [Śliwiński] A.	Powstanie Kościuszkowskie
„	„ listopadowe
Rzewuski H.	Tadeusz Rejtan
Konarski K.	O żołnierzu polskim
Rzepecka K.	Kim był Karol Marcinkowski

Opisy krajów, podróże

Redliński J.	Przeszłość w teraźniejszości
Umiński W.	Dzicy mieszkańcy Australji
Bujak	Dziejowe znaczenie morza
Janowski A.	Nasza Ojczyzna
Danysz-Fleszarowa	Nasze góry
Janowski Al.	Warszawa
Morzyska F.	Belgja
Łaganowski S.	Ziemia t. III
Umiński W.	Malowniczy opis Afryki
Włodek L.	Polacy w Paranie

Komplet C

Powieści

Żeromski S.	Echa leśne
Chojnowski F.	Kuźnia
Ligocki E.	Sambra i Moza
Hugo W.	Rok 1793
Gąsiorowski W.	Rok 1809
Grzymała-Sedlecki	Cud Wisły
Rzewuski K.	Listopad

Kraszewski J.I.	Dziecię Starego Miasta
Lagerlöff S.	Legendy Chrystusowe
Londyn J.	Wilk morski
Morzyska F.	Cudowna historia Joanny d'Arc
Orzeszkowa	Ogniwa
„	Babunia
„	A.B.C.
Sienkiewicz H.	Stary sługa
Prus B.	Kamizelka, Michałko
Reymont Wł.	Chłopi
„	Za frontem
Rodziewiczówna M.	Lato leśnych ludzi
Wasylewski	Opowieści dziewczęce
Sewer	Maciek w Powstaniu
Daniłowski G.	Jaskółka
Sienkiewicz H.	Pójdźmy za nim
Sieroszewski W.	Pisma t. III
„	„ t. IV
Swift J.	Przygody Guliwera
Verne J.	20 000 mil podmorskiej żeglugi
Sewer	Bajecznie kolorowa
Hoesick F.	Tatry i Zakopane
Żeromski St.	Dla młodzieży
Sienkiewicz H.	W pustyni i w puszczy

Poezje

Od Asnyka do poetów wielkiej wojny

Brodziński W.	Wiesław
Kraśiński	Przedświt
Mickiewicz A.	Ballady
Wyspiański S.	Wesele

Dla dzieci i młodzieży

Konopnicka M.	O Janku wędrowniczku
Andersen	Baśnie
Thompson E.	Willy
Lagerlöff S.	Cudowna podróż I
Zalewski J.M. [Żaleska M.J.]	Młody wygnaniec
	Dziecko polskie
Jeziński E.	Ojczyzna
Bobrowska B.	Janek w legionach

Brzeziński M.	Z dziedziny przyrody
Piaseczki [Piasecki]	Harce młodzieży

Wychowanie, oświata, praca społeczna

Brzeziński M.	Jak wychowywać dzieci
Danysz	O kształceniu
Siwik B.	Co to jest demokracja
Hempel	O ludziach, którzy coś mają i czymś są
Mogilnicki A.	Ogólne zasady prawa
Siemiński	Ustrój Rzeczypospolitej
Peretjatkowicz	Konstytucja 17 marca 1921 r.
Heryng Z.	Gawędy ekonomiczne
Antoszką	Przy kądzieli
Solińska	Przez kooperatywy do nowego ustroju
Bujak F.	Uwagi o reformie rolnej

Przyroda

Heilpern M.	Pogadanki o tajemnicach przyrody
Brzeziński M.	Pogadanki o wnętrzu ziemi
Kramsztyk S.	Doświadczenia fizyczne bez przyrządów
Rudnicka M.	O różnych zjawiskach świetlnych
Zakrzewski	O sile, pracy i energii
Chmielewski E.	Wiadomości z przyrody
Brzeziński M.	Nasi wrogowie i przyjaciele wśród ptaków
Ernst	Astronomja
Dyakowski B.	O pszczołach
Rudnicka Z.	O różnych zwierzętach i zwierzętach uczon.

Zdrowotność, gospodarka, technika

Eichler W.	Pomoc doraźna w wypadkach nagłych
Tchórznicki	Kąpiele ludowe
Puławski A.	O piciu trunków i pijaństwie
Holewiński J.	Jak mieszkać na wsi, żeby było zdrowo
Jankowski H.	Sąd przy chacie
Heilpern	Jak chorują zboża i ziemniaki
Biedrzycki	Narzędzia i maszyny rolnicze
Dobrzyński K.	Rozpoznawanie chorób zwierząt domowych
[Dobrzański Lucjan]	
Stasiniewiczowa	Krótkie przepisy hod. drobiu
Malanowicz J.	Kreślenie geometryczne

Piękno, sztuka i literatura

Czajewski	Kraków
Bogucka C.	Nasi pisarze
Piekarski	Kraszewski
Kosmowska I.	O utworze Wyspiańskiego „Weselu”
Langer Tanger.	Zbieranie materiałów ludoznawczych

Opowiadania historyczne

Jarosz	Opowiadania z dziejów powszechnych
Smoleński W.	Naród Polski w walce o byt
Górski K.	Ku czemu Polska szła
Rydel L.	Dzieje Polski
Limanowski	Walerjan Łukasiński
„	Staszic
Dubiecki M.	Romuald Traugutt
Piłsudski J.	22 stycznia 1863r.
	Znaczenie Śląska
Sieroszewski W.	Józef Piłsudski

Opisy krajów i podróże

Chmielewski K.	Nauka o Polsce
Janowski A.	Maciuś Pędrak wśród Indian
Dybowski	7 lat w Rosji i na Syberji
Nansen F.	Wyprawa do bieguna północnego
Janowski A.	Nasza ojczyzna
Maliszewski E.	Zachodnie dzielnice Polski
Dybczyński T.	Skarby kopalne Polski

Biblioteczka dla środowiska wykształconego

	Powieści i poezje
Berent W.	Żywe kamienie
Makuszyński	Perły i wieprze
Kasprowicz J.	Wybór poezji
Kellerman	Ingeborga
Ligocki E.	Sen o Dwernickim
London J.	Prawo białego człowieka
Michaelis K.	Radosna szkoła
Wasylewski S.	Na dworze króla Stasia
Orkan	Drzewiej
Orzeszkowa E.	Ostatnie nowele

Rabindranath-Tagore	Dom i świat
Słowacki J.	Balladyna
Rolland R.	Colas Breugnon
Makuszyński	Po mlecznej drodze
Słowacki J.	Beniowski
Wasylewski S.	Historje lwowskie
Weyssenhoff J.	Soból i panna
Wyspiański S.	Kazimierz Wielki
Zabojeczka M.	Powieść o duszy polskiej
Żuławski	Trylogia
Żeromski S.	Nawracanie Judasza
„	Duma o hetmanie
Kraśński Z.	Irydjon

Psychologia, Moralność, Wychowanie

James W.	Pogadanki psychologiczne
Key E.	Nowe szkice
Maeterlinck M.	Piękno wewnętrzne
Platon	Uczta
Pigoń S.	Do źródeł wychowania narodowego
Korczak J.	Jak kochać dziecko

Sprawy społeczne

Menger A.	Nowa nauka o Państwie
Potocki J.	Współzawodnictwo i współdziałanie
Ludkiewicz Z.	Polityka agrarna
Poisson	Rzeczpospolita spółdzielcza
Półowko T.	Oficer polski

Przyroda

Archenius	Losy planet
Kiernik E.	Życie w nurtach oceanu
Maeterlinck M.	Życie pszczół
Siedlecki A. [Michał]	Państwo [Państwa] zwierzęce

Samoobrona organizmu

Zdrowotność, Technika

Sosnowski J.	Anatomja i fisylogja człowieka
Promyk	Elektryczność cz. I
Grzędziński J.	Do lotu
Drexler J.	O odbudowie wsi i miast
Dobrzyński W.	Kooperatywy mieszkaniowe

Sztuka i literatura

Wojciechowski J.	Juljusz Słowacki
Konopnicka M.	Mickiewicz, życie i duch
Matuszewski J.	Studja o Żeromskim o Wyspiańskim
Min. Sztuki	Sztuka Polska
Klein F.	Gdańsk
Ujejski J.	Antoni Malczewski

Historja

Łoziński W.	Życie polskie w dawnych wiekach
Askenazy S.	Księżę Józef Poniatowski
Kutrzeba S.	Polska odrodzona
Szelągowski A.	Walka o Bałtyk
Chołoniewski A.	Duch dziejów Polski

Opisy geograficzne i podróże

Zeromski [Żeromski] S.	Wisła
Chrzanowski B.	Na kaszubskim brzegu
„	Z wybrzeża i o wybrzeżu
Dybczyński T.	Śląsk
Wayda	Pod krzyżem południa

Biblioteka najpopularniejsza

Przez morza i stepy

Małaczewski E.	Dzieje Bałki
Konopnicka M.	Dym
Kraszewski J.I.	Stara baśń
Sienkiewicz H.	Janko muzykant. Latarnik
Orzeszkowa E.	W zimowy wieczór
Kalinowski	Zwycięzca z pod Wiednia
Zorjan	Hołd pruski
Oksza J.	Za ojczyznę
Żeromski S.	Siłaczka
	Z pieśni naszych
Mickiewicz A.	Pan Tadeusz
Syrokomla	Janko Cmentarnik
L.M.	Sen Józia
Konopnicka M.	O Janku Wędrowniczku
Prus B.	Ojcowizna
Witkowska W.	Elementarz obywatelski
Bogusławski A.	O samorządzie

Brzeziński M.	Jak wychowywać dzieci na zdrowych ludzi
Flattner F.	Cele i zadania zw. Młodzieży
Brzeziński M.	Pogadanki o niebie i ziemi
Skrzyńska K.	Co można widzieć przez szkła powiększające
Brzeziński M.	Jak zbudowane jest ciało człowieka
Puławski A.	Pogadanki o zdrowym mieszkaniu
„	Co to jest ospa
	Pierwsza wycieczka włościan do Czech
Bzowski J.	Po co zakładamy kółka rolnicze
Marcińska J.	Adam Mickiewicz
Potocki J.K.	O Kolumbie i o odkryciu Ameryki
Morzyńska F.	Żywot Franklina
Smoleński W.	Historja Polski
Orsza H.	Z życia królowej Jadwigi
Gąsiorowska	Dzieje porozbiorowe Polski
Konarski	Wizerunek prawego polaka [Polaka]
Janowski Al.	Potęga Polski
Fleszarowa R.	Polska
Janowski Al.	Pogadanki krajoznawcze [krajoznawcze]
Grabiec	O nasze granice
Dąbrowska M.	O zjednoczonej Polsce, jej mieszkańcach i gosp.

Razem Komplet A, B, C, Biblj. dla śr. wyksz.
Biblj. najlep. – dzieł 404, tomów 418